

34. Показания и записки Оскара Авейде. – М., 1961. – С. 277–278.
 35. Иванова Р.П. Украинско-польские революционные связи середины XIX в. // Вопросы истории. – 1971. – № 3.
 36. Tabis Jan. Вказ. праця. – С. 126–128.
 37. Там само.
 38. Познанский Б.С. Воспоминания. – М., 1913 – С. 28.
 39. Показания и записки Оскара Авейде. – С. 277 – 278.
 40. Там само. – С. 278.
 41. ДАРФ у Москві. – Ф. 109. – 1 експ. – Спр. 26 ч. 7 (2). – Арк. 134 зв.
 42. Там само. – арк. 134 – 134 зв.
 43. Показания и записки Оскара Авейде. – С. 133.
 44. Драгоманов М.П. Политические сочинения. – С. 259.

*Ведмідь Л.
(м. Київ)*

ПРОГРАМНІ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Прагнення народу до волі не можна знищити ніякими методами. А тим паче, коли таке прагнення передається з покоління в покоління протягом багатьох століть. Генетична пам'ять народу зберігає всі спроби і намагання покласти край пануванню поневолювачів на рідній землі. Щоб досягти поставленої мети – незалежної і самостійної держави – використовувалися як легальні, так і заборонені форми боротьби.

В Україні фактично весь час не припинявся рух опору існуючій системі. Кожному етапу національно-визвольної боротьби були притаманні свої форми прояву.

Взагалі висвітлення діяльності опозиції протягом другої половини ХХ століття в Україні не мала ніяких перспектив до початку 1990-х років. Лише з розпадом Радянського Союзу і утворенням незалежної України стало можливим досліджувати ті факти, які раніше замовчувалися чи свідомо фальсифікувалися. Історія виникнення та діяльності Української робітничо-селянської спілки – підпільної групи, що діяла в 1959–1961-му роках належить до «білих плям» історії даного періоду.

Проблемою дослідження постсталінського суспільства і зокрема опозиційного руху в Україні займалися Ю. Курносів, Г. Касьянов, Ю. Зайцев, А. Русначенко, О. Бажан та ін. Дослідники на основі архівних матеріалів, мемуарної та «самвидавчої» літератури, періодичних видань, особистих зустрічей та інтерв'ю з учасниками дисидентського руху намагалися показати шляхи формування опозиції в Україні та її витoki, дати періодизацію дисидентського руху, прослідкувати розвиток руху опору та механізм політичних репресій. У своїх наукових працях вони лише частково висвітлювали проблему діяльності Української робітничо-селянської спілки [1].

Метою даної статті є повна та детальна характеристика проекту програми УРСС та її діяльності, як нового етапу національно-визвольного руху, відмінного від діяльності ОУН–УПА та її послідовників, а також прагнення членів спілки здійснити демократичні перетворення у суспільному житті України.

Україну, в плані національної самосвідомості населення, можна умовно розділити на дві частини: на Східну і Західну. У першому регіоні національно-визвольна боротьба

особливо активно не спостерігалася. Чого зовсім не можна сказати про другий регіон, де вона ніколи не припинялася. Та й методи боротьби були зовсім різні. Навіть у постсталінські роки в Західній Україні продовжували виникати, як послідовники справи ОУН–УПА, нелегальні організації і групи, які збройним шляхом прагнули досягти незалежності України. Але всі вони були виявлені і розгромлені в кінці 1950-х на початку 1960-х років. Учасників подібних угруповань було заарештовано і засуджено до різних термінів ув'язнення та заслання, а то і до смертної кари [2].

У суспільстві визрівала необхідність переходу до нових, по можливості легальних форм і методів боротьби. Потрібно було діяти проти тоталітарної системи, але в її межах. Саме так намагалися діяти учасники підпільної групи з умовною назвою Українська робітничо-селянська спілка (УРСС), що виникла в 1959-му році у Львівській області.

Слід зазначити, що ідея створення Української робітничо-селянської спілки належала тодішньому штатному пропагандисту Радехівського райкому партії Левку Лук'яненку. До числа організаторів групи входили: адвокат Перемишлянської юридичної консультації Іван Кандиба та випускник партійної школи Степан Вірун [3].

До усвідомлення необхідності боротьби за самостійну Україну Л. Лук'яненко дійшов, будучи двадцятилітнім юнаком [4]. Він розумів, що зможе зробити щось корисне для України, займаючи якусь певну посаду у партійній ієрархії. А для цього необхідно було мати вищу освіту і членство в партії [5]. Оскільки, «юридичні знання дають найглибшу анатомію суспільства, розкривають механіку дії законів та суспільну природу юридичних законів,» Левко Лук'яненко в 1953 році вступає на юридичний факультет Московського університету імені Михайла Ломоносова [6]. По закінченні навчального закладу і з метою знайти однодумців для втілення свого плану в життя, домагається направлення на роботу на Західну Україну, в Радехівський райком партії, а згодом перейшов до Глинянської юридичної консультації [7].

Окрім вже зазначених Левка Лук'яненка, Івана Кандиби та Степана Віруна до організації входили: Олександр Лібович – інженер-землевпорядник Львівського обласного управління сільського господарства, Василь Луцьків – завідуючий клубом села Павлів, Йосип Боровницький – слідчий прокуратури Перемишлянського району Львівської області, Іван Кіпиш – працівник міліції Львова [8].

У другій половині 1959 р. Левко Лук'яненко склав проект програми під умовною назвою «Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки». У ньому зазначалося, що Україна в складі Радянського Союзу продовжує перебувати на правах колонії, як раніше в складі колишньої Російської імперії. Щоб покласти край безправному політичному і злиденному економічному становищу України, необхідно завоювати національну незалежність. Для цього треба створити програму, яка б включала в себе завдання і мету партії та об'єднала всі розпорошені гуртки в одну партію під умовною назвою Української робітничо-селянської спілки [9].

З метою обговорення програмних положень діяльності УРСС та створення організації 7 листопада 1960 р. зібралися Іван Кандиба (на квартирі якого і відбулася зустріч), Левко Лук'яненко, Степан Вірун, Василь Луцьків і слухач вищої партійної школи Микола Вашук, який був ще й агентом КДБ [10].

Учасники партії чітко сформулювали свою мету: боротися за «самостійну Україну, яка високо, забезпечуючи матеріальні і духовні потреби своїх громадян на ґрунті незалежної економіки, розвивалася б у напрямку до комунізму, (...) у якій би всі громадяни дійсно

користувалися б політичними свободами і визначали напрямок економічного і політичного розвитку України» [11].

Питання про створення самостійної України повинно вирішуватися не лише партією, а й усім українським народом шляхом референдуму. У разі не підтримання такої ідеї УРСР зобов'язувалася припинити свою діяльність [12]. Коли ж ця ідея буде схвалена, то в самостійній Україні політичний лад мав би залишатися радянським, а економіка продовжувала б розвиватися соціалістичним шляхом [13].

На думку автора проекту програми, процес утворення самостійної держави мав відбуватися в два етапи. Перший з них передбачав боротьбу за демократичні свободи і політичні права. А другий – боротьбу за вихід республіки зі складу Радянського Союзу і утворення незалежної України. Бо, залишаючись складовою частиною союзної держави, Україна не зможе ніколи розвиватися такими темпами, які відповідали б її можливостям, а український народ і надалі буде позбавлений права використовувати багатства своєї землі для своїх цілей [14]. Юридичною підставою вимоги самостійності України були стаття 14 Конституції УРСР і стаття 17 Конституції СРСР.

За ідейну основу проекту програми було взято теорію марксизму-ленінізму, бо саме знання цієї теорії допоможе «зрозуміти, яка саме самостійна Україна нам потрібна і як легше її досягти» [15].

У ході обговорення документу найбільша полеміка розгорілася навколо даної платформи. Іван Кандиба вважав, що марксизм-ленінізм остогид народові і з цієї причини майбутня партія не отримає підтримки серед широких мас суспільства [16]. Доопрацювавши проект, автор залишив марксизм-ленінізм ідейною базою. Він обґрунтовував це тим, що справжній марксизм-ленінізм «дає можливість зрозуміти, що радянське суспільство не є тим суспільством, про яке мріяло все передове людство і за яке боролися з таким героїзмом і самопожертвою народи колишньої Російської імперії. В руках теперішнього керівництва марксизм-ленінізм служить засобом удосконалення методів і форм експлуатації народів...» до того ж ця теорія «користується великою повагою серед народів Азії, Африки, Південної Америки, котрі в марксизмі-ленінізмі бачать промінь, що освітлює їм шлях від колоніального рабства до національної свободи» [17].

Учасники наради відразу відкинули можливість збройної боротьби. Шляхи досягнення поставленої мети були обрані мирні і конституційні: агітація і пропаганда, оскільки Українська робітничо-селянська спілка мала діяти згідно з законом і в його рамках. Оскільки усі права, проголошені в Конституції, діяли лише на папері, то організація мала розпочинати свою роботу у підпіллі. Та з часом учасники групи сподівалися дійти до «організації найбільш свідомих представників маси, в партію, а через партію, пропаганду і агітацію серед широкої маси до її об'єднання у національному масштабі» [18].

Члени організації вірили в те, що поступова боротьба за конституційні права і свободи приведе до виходу з підпілля. У легальній роботі необхідно використовувати будь-які моменти для розширення демократичних прав і свобод. Для цього необхідно розповсюджувати газету закордонного видання «Наше слово», яка видавалася українцями Польщі з метою зростання національної самосвідомості населення. Окрім того, потрібно домогтися дозволу передплачувати українські періодичні видання, що друкувалися за кордоном. Також необхідно знайомити широкі маси з літературою, яка раніше була під забороною. Всього цього можна досягти шляхом надсилання до органів влади петицій, листів, відправленням делегацій тощо [19].

У проєкті програми подається короткий огляд історичного розвитку України протягом останніх двох століть. Стан культурного, економічного та політичного життя України характеризується як колоніальний. Але наголошується на тому, що прагнення до свободи державної незалежності з кожним днем посилюється і стає все сильнішим [20].

Високо оцінюючи і схвалюючи Жовтневу революцію 1917 р., як поштовх різниці народів до ліквідації колоніального гніту та створення національної держави, диктатури пролетаріату і соціалістичної республіки, автор програми зазначає, що цей ідеал насправд став диктатурою не робітничого класу, а диктатурою партійної номенклатури. Радянський Союз виявився новою, досконалою формою колоніалізму [21].

Автор програми критикує національну політику в Україні за роки існування тут радянської влади, осуджує звинувачення українців у націоналізмі, їх заслання чи фізичне знищення [22]. У програмі висвітлено основне питання, що стояло надзвичайно гостро. На даний період українська мова позбавлена статусу державної і зазнає величезних утисків. Вона витіснена з середніх і вищих учбових закладів, наукових установ, органів державної влади, в цілому з громадсько-культурного життя. Ось чому Українська робітничо-селянська спілка своїм основним завданням бачить протистояння русифікації в Україні [23].

У документі наголошувалося на нерівноправному становищі радянської жінки. Спростовувалося твердження про те, що вперше у світі радянська влада визнала за жінкою рівні права з чоловіком і вивела її в громадське життя [24].

Україна позбавлена можливості й права проводити самостійну зовнішню та внутрішню політику і до того ж перебуває в стані національної нерівноправності. Політика, яка проводиться в Україні, визначається партією, а не народом. Оскільки КПУ є складовою частиною КПРС, то і проводить її політику [25]. Колоніальне становище посилюється й тим, що союзний уряд не дозволяє українцям проходити військову строкову службу на території України і не комплектує з них військових частин. Тому учасники групи вимагають, щоб українці служили на території своєї республіки, навчання солдат має проводитись українською мовою, а республіканська армія повинна мати національний командний склад [26].

Учасники спілки вимагають повної свободи слова і друку, скасувати цензуру, ліквідувати паспортну систему, припинити ізоляцію українців від зовнішнього світу і надати право вільного виїзду за кордон [27].

Були піддані критиці бюрократичні методи керівництва народним господарством, засуджено централізований метод планування в сільському господарстві і промисловості; порушувалося питання обмеженості прав профспілок, керівники яких порушували соціальні закони; критикувалася політика, що проводилась по відношенню до селянства, яке продовжувало терпіти соціальний, культурний і політичний гніт так само, як і кріпосні селяни у XVII–XIX ст. [28].

Економічне життя України підпорядковане центру. Багатства своєї землі український народ не може використовувати на власний розсуд. Темпи розвитку української промисловості занижені, $\frac{3}{4}$ багатства України вивозиться за її межі. І це при тому, що Україна була включена до складу Радянського Союзу з вищим рівнем промислового і сільськогосподарського розвитку [29].

Що ж стосується життя селянства України, то «це суцільне бідування». У програмі засуджено голодомори 1932–1933 і 1946–1947 рр., насильницька колективізація, що

привела до розорення величезної маси селянства. Проводиться своєрідне закріпачення селян шляхом створення колгоспів і встановлення так званих трудоднів [30].

З огляду на все вище сказане робився висновок, що нормально розвиватися як в політичному, так і в економічному й культурному плані Україна в складі Радянського Союзу не має можливості.

Після обговорення «Проекту програми УРСС» і його відхилення було вирішено скласти нову програму. В її основі мала бути боротьба за українізацію, а питання про вихід України зі складу Радянського Союзу взагалі не порушувалося [31]. Члени організації вирішили знищити старий проект програми, чого так і не було зроблено, й доручити Левку Лук'яненку написати інший. Основні погляди нової програми викладені в «Нотатках учасника першої наради Спілки боротьби за демократизацію», де висловлювалися більш помірковані позиції учасників організації. Але обговорити даний документ вони не встигли. Цьому перешкодили арешти у січні 1961 р. Л. Лук'яненка, І. Кандиби та С. Віруна. У березні цього ж року було заарештовано В. Луцьківа, О. Лібовича, Й. Боровицького, що не дало можливості втілити в життя ідею створення нової програми.

Слідство велося до 20 травня 1961 р. В цей день в ізоляторі обласного управління КДБ у Львові відбувся закритий судовий процес над учасниками Української робітничо-селянської спілки, на якому учасників групи було звинувачено у зраді Батьківщині.

При проведенні слідства і винесенні вироку судові і правоохоронні органи керувалися як основою «Проектом програми УРСС», перетворивши її на «Програму УРСС». Текст проекту було названо «антирадянським», а прагнення до виходу України зі складу Радянського Союзу і створення самостійної держави, на основі статей 17 і 14 Конституцій УРСР і СРСР – «прагненням до відриву Української РСР від Союзу РСР» [32]. Суд навіть не взяв до уваги те, що в «Нотатках» текст проекту програми Української робітничо-селянської спілки від 6 листопада 1960 р. був відхилений.

Вирок суду був надзвичайно жорстоким: Левка Лук'яненко, Івана Кандибу, Степана Віруна на основі статті 56, частини 1 Кримінального кодексу УРСР було засуджено відповідно до страти, 15-ти і 11-ти років позбавлення волі у виправно-трудових колоніях. Інші отримали по 10 років таборів [33].

Жорстокість вироку Левко Лук'яненко пізніше пояснював з трьох позицій. Серед них можна виділити найголовнішу – це те, що всі вони були групою інтелігентів-комуністів, а отже належали до тієї категорії людей, які мали б зміцнювати, а не розхитувати владу [34].

Після подання касаційної скарги Л. Лук'яненку смертну кару замінили 15-ма роками ув'язнення, І. Кіпишу та Й. Боровицькому змінили статтю звинувачення на 62-гу (антирадянська агітація і пропаганда) і скоротили термін ув'язнення до 7 років.

Довгий час «справа юристів» була огорнута таємницями. А перша публічна згадка про них з'явилася у самвидавчій статті «З приводу процесу над Погружальським» у 1964 р. [35]. Виступ за захист своїх громадянських прав і дотримання законності від органів, які мали б охороняти закон, дали можливість деяким історикам назвати групу Левка Лук'яненка першими правозахисниками [36].

Таким чином, розглянувши і проаналізувавши «Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки» та «Нотатки учасника 1-ої наради Спілки боротьби за демократизацію», можна зробити висновок, що організація поклала початок новому етапу національно-визвольного руху в Україні. «Львівські юристи» першими серед учасників опозиційного руху відмовилися від насильницьких методів боротьби і перейшли

до мирних легальних форм протесту. Виступаючи спочатку за вихід України зі складу СРСР, вони згодом переглянули свої погляди і перейшли на більш помірковану позицію, що і було зафіксовано у «Нотатках». Учасники Української робітничо-селянської спілки першими серед підпільних груп кінця 1950-х – почату 1960-х років виступили за демократичні перетворення у всіх сферах громадського життя.

У сучасній державі ознакою демократії є наявність опозиції, чого не можна сказати про вказаний вище період. З метою поглибленого вивчення діяльності опозиції в країні на сучасному етапі, безумовно, слід вивчити історію опозиційних рухів в Україні у минулому. Це дозволить уникнути помилок в майбутньому.

Використана література:

1. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 138–139; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. – К.: Либідь, 1995. – С. 31–46; Курносов Ю. Інакомислення в Україні (60–ті – перша половина 80-х років ХХ століття). – К.: НАН України Інститут історії України, 1994. – С. 43–45; Зайцев Ю. Дисиденти і опозиційний рух 60–80-х рр. // Сторінки історії України ХХ ст. – К., 1992. – С. 195–235; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 92–96; Бажан О., Данилюк З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті роки ХХ ст.). – К.: Рідний край, 2000. – С. 120–121.
2. Баран В. Вказана праця. – С. 137; Касьянов Г. Вказана праця. – С. 34.
3. І не набрався скверни // Україна. – 1990. – № 39. – С. 8.
4. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991. – С. 15.
5. Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну. – К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – С. 13.
6. Лук'яненко Л. «За Україну, за її волю...» / Літературний запис Степана Галябарди. – К., 1991. – С. 12.
7. І не набрався скверни // Україна. – 1990. – № 39. – С. 8.
8. Українські юристи під судом КГБ. – Мюнхен: Сучасність, 1968. – С. 26–27.
9. Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – К.: Вид. культурол. центр «Софія», 1994. – С. 10.
10. Кандиба І. Першому секретареві ЦК КП України Шелестові Петрові Юхимовичу // Сучасність. – 1967. – Ч. 12. – С. 56.
11. Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС) // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – С. 11.
12. Там само. – С. 20.
13. Лук'яненко Л. Вірую в Бога і в Україну. – К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – С. 45.
14. Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС) // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – С. 14–15.
15. Там само. – С. 14.
16. Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – С. 36.
17. Там само. – С. 37–39.
18. Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС) // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – С. 33–34.
19. Там само. – С. 41–43.
20. Там само. – С. 11–12.
21. Там само. – С. 12–13.
22. Там само. – С. 24–25.
23. Там само. – С. 27–28.
24. Там само. – С. 38–39.
25. Там само. – С. 18–19.
26. Там само.
27. Там само. – С. 20–21.
28. Українська робітничо-селянська спілка і справа українських юристів // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали / Упор. Тарас Гунчак і Роман Сольчаник. – Т. 3. – Сучасність, 1983. – С. 171.
29. Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС) // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – С. 17–18.
30. Там само. – С. 31–33.
31. Українські юристи під судом КГБ. – Мюнхен: Сучасність, 1968. – С. 63.

32. Обвинительное заключение по уголовному делу № 21 // Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! – С. 47–48.
33. Кандиба І. Першому секретареві ЦК КП України Шелестові Петрові Юхимовичу // Сучасність. – 1967. – Ч. 12. – С. 52–53.
34. І не набрався скверни // Україна. – 1990. – № 39. – С. 8.
35. З приводу процесу над Погружальським // Сучасність. – 1965. – Ч. 2. – С. 82.
36. Касьянов Г. Вказ. праця. – С. 45.

Тицький С.
(м. Київ)

ВПЛИВ КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ САМОДЕРЖАВСТВА НА ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР М. КИЄВА ДОБИ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 РР.

Революція 1905–1907 рр. була одним із визначальних явищ в житті українського суспільства доби буржуазного індустріалізму і суттєво вплинула на процес перетворення української нації аграрного типу в націю індустріального типу. Тому не дивно, що в українській історичній науці склалася стійка традиція дослідження місця і ролі українства у цій революції, особливостей перебігу революційних подій в українських землях, як по Україні в цілому, так і в окремих регіонах та губерніях [1].

Через ряд об'єктивних економічних, соціальних і культурних причин Київ, поряд з Петербургом, Москвою, Лодзю, Одесою, Харковом та Катеринославом, став одним з визначальних центрів політичного протистояння і генератором революційної енергії під час революції 1905–1907 рр. У цьому протистоянні проявилися як загальні закономірності революційного різновиду класового та міжнаціонального протистояння, так і специфічні особливості суспільних протиріч, характерні виключно для Правобережної України та власне м. Києва. У той же час протистояння різних політичних угруповань в етнополітичному просторі міста, котре було важливою і невід'ємною частиною етнополітичного простору України і всієї Російської імперії, суттєво впливало на розвиток революції в Європейській Росії і стан етнополітичного простору Австрійської України.

Тому вбачається за доцільне приділити спеціальну увагу вивченню політичної історії м. Києва доби революції 1905–1907 років в цілому та історичному аспектові еволюції етнополітичного простору міста конкретно.

Залишаються абсолютно не вивченими вплив каральних органів самодержавства на діяльність політичних партій і громадсько-політичних організацій в межах міста Києва, роль урядових репресій у перерозподілі сфер політичного впливу на класи, суспільні верстви, етноси, з яких складалося населення міста.

Джерельною основою дослідження впливу каральних органів самодержавства на стан та еволюцію етнополітичного простору м. Києва часів російської революції 1905–1907 рр. стали 3 фонди Центрального державного історичного архіву у м. Києві та 2 фонди Київського міського державного архіву [2].

Частина опрацьованих документів була раніше опублікована у спеціальних збірках [3] або використана у дисертаційних дослідженнях [4]. Інша частина вводиться у широкий науковий обіг вперше [5].